

Mark Grundeken og Joseph Verheyden (red.)

Early Christian Communities between Ideal and Reality. WUNT 342. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, 243 s. 99,00 EUR)

Hvordan var forholdet mellem “ideal” og “virkelighed” i de tidligste kristne samfund, sådan som de afspejles i skrifterne af de apostolske fædre? Det spørgsmål tages under behandling i *Early Christian Communities between Ideal and Reality* i tolv artikler, der hver især udgør redigerede versioner af bidrag til en konference afholdt i Leuven i 2012. Og så alligevel ikke helt. For som det så ofte gør sig gældende for konferencebind, er det langt fra alle bidrag, der entydigt taler ind i bogens overordnede tema. Men lad det være sagt med det samme: bogen byder på interessante og velskrevne artikler. Især ét bidrag skiller sig ud som særligt tankevækkende.

Men lad os begynde med et kort rids af de andre. Andreas Lindemann behandler i “Sakramentale Praxis in Gemeinden des 2. Jahrhunderts” spørgsmålet om, hvordan dåbs- og nadverpraksis blev forstået og teologiseret i det andet århundredes kristendom. Clayton N. Jefford undersøger i “The *Didache* and Eucharist: Signs of Community?” hvilken form for menighed, der lader sig ane bag skriftet *Didache*. Taras Khomych analyserer i “From Glorious Past to Miserable Present” retorikken omkring “nyt” og “gammelt” i *1 Klemensbrev*. James A. Kelhoffer udfordrer i “If Second Clement Really Were a ‘Sermon’, How Would We Know, and Why Would We Care?” den gængse opfattelse af *2. Klemensbrev* som en homilie eller prædiken. Paul Foster kortlægger i “Christ and the Apostles in the Epistles of Ignatius of Antioch”, hvordan Kristus og apostlene karakteriseres hos Ignatius. Mark Grundeken analyserer i “Baptism and *Μετάνοια* in the Shepherd of Hermas” Hermas’ syn på dåb og omvendelse og diskuterer, hvad dette syn kan fortælle os om Hermas’ menighed. Harry O. Maier undersøger i “From Material Space to Imagined Space” Hermas’ vision om den utopiske by på baggrund af socialhistoriske studier af romersk by-geografi og Edward Sojas teorier om spatialitet og social geografi. Judith M. Lieu opsporer i “From Us but Not of Us? Moving the Boundaries of the Community?” forløbere i det første og andet århundredes kristendom til Irenæus’ konstruktion af “kættere” og viser, at kristen diskurs fra begyndelsen har haft en form for anti-heretisk brod. James Carlton Paget studerer i “Barnabas and the Outsiders” italesættelsen af forholdet mellem kristendom og jødedom i *Barnabasbrevet*. Og Tobias Nicklas forsøger i “Identitätsbildung durch Konstruktion der ‘Anderen’” at indfange, hvilken rolle konstruktionen af hedninge og jøder spiller i *Brevet til Diognet*.

Bogens væsentligste bidrag er John S. Kloppenborgs “Pneumatic Democracy and Conflict in *1 Clement*”. Artiklen tager udgangspunkt i to gængse opfattelser, nemlig (1) at den tidligste kristendom var præget af en karismatisk styreform uden brug af formelle embeder, og (2) at *1 Klemensbrev* markerer en overgang fra denne pneumatisk til en embedsorienteret “katolsk” styringsform. Kloppenborg argumenterer for, at begge opfattelser er proble-

matiske. Forestillingen om en embedsfri tidlig organisationsform bygger på en misforståelse af Paulus' diskurs om Åndens virke som en nøgtern beskrivelse af faktiske forhold i den korintiske menighed og overser blandt andet, at Paulus flere steder faktisk nævner eksistensen af egentlige kirkelige embeder (se fx Fil 1,1 og Rom 16). Antageligt, foreslår Kloppenborg, har den tidligste kristne kirke fra begyndelsen været præget af forskellige organisationsformer, og det er sandsynligt, at visse menigheder (fx Thessaloniker- og Filippemenigheden) har været underlagt et embedsmæssigt rotationsprincip, der kendes fra flere hedenske foreninger (*collegia*). Og forestillingen om, at 1 Klemensbrev skulle markere en overgang fra en embedsfri til en embedsorienteret "katolsk" styreform synes ligeledes ubegrundet. Mere sandsynligt er det, at brevet slet og ret afspejler en situation (jf. kap. 44 og 54), hvor menighedens hidtidige ledere (og embedshavere) er blevet udfordret på deres autoritet af økonomisk og statusmæssigt stærke konkurrenter – et scenarie, der ligesom det mulige rotationsprincip i Thessaloniker- og Filippemenigheden vil have klare paralleller i samtidens hedenske *collegia*. Grundlæggende viser Kloppenborgs analyser, at tidlig kristen organisation i påfaldende grad har mindet om de organisationsformer, vi kender fra den ikke-kristne græsk-romerske verden.

Ikke mindst på grund af Kloppenborgs bidrag, men også i almindelighed, kan bogen bestemt anbefales. Dog savner man som læser en mere disciplineret stillingtagen i til det emne, bogens titel slår an. Kloppenborg og Grundekens artikler behandler tangentielt spændingen mellem "ideal" og "virkelighed", men end ikke deres bidrag udfolder en egentlig analyse af tematikken. Og det er en skam. For det fortjener den.

Stefan Nordgaard

Robert Kolb, Irene Dingel, L'ubomir Batka (eds.)

The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology Oxford: Oxford University Press 2014. 662 s. £ 95.

For enhver, der har vovet sig ud i lutherlæsning af et vist omfang, er ideen om en håndbog som *The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology* tillokkende. Luthers komplicerede senmiddelalderlige baggrund, den overvældende tekstmængde, de mange kontroverser, den 500-årige receptions-historie. Alt sammen overskueliggjort på 662 sider, der tilmed indbefatter en ordliste samt en gennemgang af tekststudgaver og centrale værker i den moderne receptions-historie.

Håndbogen følger sig ind i rækken af håndbøger, biografier og aktualiserende udlægninger af Luthers teologi, der danner videnskabelig baggrund for fejringen af jubilæumsåret 2017. Til forskel fra flere af de hidtil udkomne bøger forsøger denne med bidrag af forfattere fra 16 forskellige lande at løfte Luthers tænkning ud af en specifikt tysk kontekst og understrege dens